

PÖLÖSKEI FERENC

A pártstruktúra Magyarországon a dualizmus korában

A magyar polgári pártrendszer az 1860-as évek második felében, az osztrák abszolútizmus válsága és az 1867. évi kiegyezés idején alakult ki, s lényegében a későbbiekben is meghatározta a politikai élet irányzatait. Csupán abban változott, hogy egyfelől a hatalom koncentrációja nyomán pártegyesülések, fúziók zajlottak, másfelől viszont kikristályosodtak a velük egybenmásban szemben álló ellenzéki pártok. Mellettük léteztek még a gyakorta átalakuló kisebb pártok is, amelyeknek összetétele, programja, vezetői garnitúrája kezdetől homályos, nehezen áttekinthető. A századfordulón pedig olyan új pártok is alakultak, amelyek egy-egy társadalmi réteg érdekeit képviselték – a munkásság, a közép- és kispolgárság, a parasztság érdekeit –, ezek azonban nem tekinthetők parlamenti pártnak, még ha egy-két vezetőjük időlegesen elnyerte is a képviselőházi mandátumot.

Az „alkotmány visszaállítása” idején, az 1848. évi választási törvény alapján kiírt 1865. évi képviselő-választásokon a Deák-párt 180, a Tisza Kálmán vezette balközép 94, Apponyi György gróf konzervatív pártja 21, míg a későbbiekben más-más formában és elnevezéssel szereplő szélsőbal – Böszörményi László és Madarász József vezetésével – 20 mandátumot szerzett. Többen párton kívülinek tekintették magukat. Az újabb két választáson, 1869-ben és 1872-ben, a pártok hasonló arányokat értek el.¹

A pártokról szóló nemzetközi és hazai irodalom különbséget tesz az angolszász és a kontinentális parlamenti pártrendszerek között. Amíg ugyanis az előbbiekben uralkodóvá vált a kétpárti váltógazdálkodás, a kontinensen immár hagyományosan a többpárti koalíciós kormányzás tekinthető általánosnak.² Egy-egy párt itt nem volt képes rá, hogy huzamosabb időre megszerezze az abszolút többséget, illetve megtartsa azt az újabb képviselő-választásokon. Ennek döntő oka kétségtelenül a kontinentális társadalmak látványosabb tagoltságában és hosszasan elhúzódó újabb és újabb változásában, illetve politikai, ideológiai hagyományaik sokszínűségében rejlik. Itt

¹ BENDA Kálmán (főszerk.): *Magyarország történeti kronológiája. III. k. 1848–1944.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

² ENYEDI Zsolt–KÖRÖSÉNYI András: *Pártok és pártrendszerek.* Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 45.

sok vonatkozásban konzerválódtak a társadalmi megosztottságok, s tovább éltek az átrétegződő társadalomban is mélyen gyökerező politikai-ideológiai irányzatok. Nemcsak a „világszerte” elterjedt, de az európai kontinensen megerősödő izmusokról – konzervatív, liberális, szociáldemokrata stb. irányzatról – van szó, hanem a mindezeket átszövő sajtós, főleg a nemzeti múltból és identitásból táplálkozó hatásokról is. Mindezt a megkésve létrejött új államalakulatok és változásai is táplálták. Az új keletű társadalmi mozgásokat pedig az agrárszférában és a hozzá kötődő tulajdonviszonyokban bekövetkezett változások mellett az ipar szerkezetében, termelési volumenében zajló folyamatok is befolyásolták.

A magyar, magyarországi parlamentáris szisztéma azonban egyedülállónak tekinthető. Hiszen a képviselőházban az adott választási rendszer szerint több párt is képviseltette magát, de nem alakult ki sem a kétpárti váltogazdálkodás, sem a két vagy több párt szerves összefogásával összeállt koalíciós kormányzat. (Kivételt csak az 1906–1910 közötti időszak jelent, ám ennek a koalíciós kormánynak hiányoztak a tartóoszlopai és összetartó szerkezete is. A háború utolsó évei, 1917–1918 pedig már a végjátéknak tekinthető.) Lényegében az egypárti hatalom jellemezte a magyar állami berendezkedést a többpárti parlamentáris viszonyok közepette. Ám a kormányzópártok mindig jelentős parlamenti többséggel rendelkeztek.

Vajon milyen tényezők tették működőképpé ezt a szisztémát? Vagyis: hogyan honosodhatott meg és maradhatott fenn a se nem kétpárti váltogazdálkodásra, se nem valamiféle koalíciós pártszövetségre épülő sajátos egypárti hatalmi kormányzat? Hiszen a dualizmus idején a Deák-párt, a Szabadelvű Párt uralma, majd a furcsa, klasszikusnak semmiképpen sem nevezhető koalíciós kormányzás után csaknem a Monarchia összeomlásáig Tisza István Nemzeti Munkapártja maradt hatalmon. Bár a világháború végén új – korábbi pozíciójuk alapján – ellenzéki koalíciós kormányok követték egymást, a képviselőházban megmaradt a párt többsége, hiszen 1910 után már nem tartottak újabb képviselő-választásokat. Tiszáékat erősítette a torz társadalmi struktúra, amelyben a civil szervezetek, a középrétegek s a szegényebb társadalmi csoportok számára nem nyílt számottevő tér az önálló politizálás számára, miközben a hivatali apparátus és az önkormányzatok túlságosan is centralizáltak voltak, ezáltal pedig függő helyzetben maradtak a kormánypárttól. A helyi szervek – ideértve a területi és testületi önkormányzatokat is – sok téren függtek a kormánytól. Ebbe a korlátozott, szűk szerepkörükbe bele is törődtek, s életformájuknak szerves részévé vált.³ Ez a többségi párturalom azért is maradhatott fenn, mert a pártpolitikai törésvonalak a közjogi kérdés mentén húzódtak. A közjogi ellenzékiség pedig eleve kizárta képviselőik hatalomra kerülését.

³ Bibó István: A magyar társadalomfejlődés. In: *Válogatott tanulmányok*. Corvina Kiadó, Budapest, 2004; Erdő Ferenc: *A magyar társadalomról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

A hosszú egypárti kormányzást eleve lehetővé tették, sőt erősítették a választási rendszer visszasságai, a széles körű uralkodói felségjogok, továbbá a gazdasági elit politikai elkötelezettsége a hatalmon levő párt mellett.

Fennmaradt a korábbi nagybirtokrendszer a kötött birtokokkal, a hitbizományokkal együtt, sőt az utóbbiak köre még bővült is.⁴ Az érdekeltségükbe tartozók a Szabadelvű Párt táborát erősítették. A kiegyezés után megjelenő és erősödő gyáripar pedig már sok szállal kötődött az új berendezkedéshez. A magyar gyáriparosok, főleg a századfordulón, legfeljebb a számukra kedvezőbb gazdasági előnyökért – így az önálló vámterületért – kezdtek önálló szervezeteket alakítani, de ragaszkodtak az Osztrák–Magyar Monarchiához és a Szabadelvű Párthoz. (A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége 1902. május 29-én alakult meg.)⁵ Kőzjogi kérdéseken csak a hadügyet, a külügyet és az uralkodó felségjogait értették, míg a gazdaságot, a vámterületet, a bankot, a vámtarifákat nem.

A szűk censzos és nyílt választójog, valamint a választókerületi beosztás is a kormánypártnak kedvezett; a nemzetiségi többségű területekről például jóval kevesebb választó küldhetett képviselőt a parlamentbe, mint például az alföldi „rebellis” kerületekből. Ugyanakkor a „nemzetiségi” vidékeken a választójoggal bírók között a magyarok általában döntő többségben voltak. S miután az országgyűlés nyelve a magyar volt, csak azok kerülhettek be a Házba, akik tudtak magyarul. Amíg az Alföldön a lakosság mintegy 10 százalékanak volt választójoga, a nemzetiségek által többségben lakott területeken ez csak 3–4 százalékot tett ki. Ez a választási szisztéma mindvégig érvényben maradt, sőt kibővült a hozzá simuló gyakorlattal, a választások lebonyolításával. A választások előkészítése és „vezénylése” ugyanis kizárólag a kormány megyei első emberének, a főispánnak a kezébe csúszott át, a főispánok és a járási főszolgabírók pedig erős kézzel „fogták a gyeplőt”.

Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején a főispánok vezetésével honosított meg a választási visszaéléseknek az a kiterjedt gyakorlata, amelyet utóda is alkalmaztak, és amely Európa-szerte megütközést váltott ki. Ide sorolhatjuk a választási névjegyzékek meghamisítását, az ellenzéki szavazók mozgásának korlátozását a választásokon, akár a fegyveres erők bevetésével is. Hírhedtté vált a vég nélküli etetés-itatás. A visszaélések lehetőségét növelte a nyílt szavazás általános rendszere.⁶ A kormányzópárt az 1880-as évek végéig könnyűszerrel megakadályozta a vele szemben állók megerősödését, szinte felmorzsolta a kiegyezési művel és a Szabadelvű Párttal szembeni elégedetlenkedők amúgy is gyöngülő hadállásait. Hatalmának megszállását célozta az 1886. évi 1. tc., amely az 1848-as törvényhozással

⁴ NAGY József: *A hitbizományok a XX. században*. Kézirat.

⁵ *A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége első évi jelentése*. (A Corvinus Egyetem Könyvtárában.) 14–20.

⁶ GERŐ András: *Az elsősíri kisebbség. Népképviselőt a monarchia Magyarországnán*. Gondolat, Budapest, 1988; VARGA Lajos: *Országgyűlési választások a dualizmus korában*. In: FÖLDES György–HUBAI László (szerk.): *Parlament választások Magyarországon, 1920–1998*. (2., bővített kiadás.) Napvilág Kiadó, Budapest, 1999. 17–47.

szemben három évről öt évre növelte a képviselő-választások ciklusát. A gyorsan változó korban ez túlságosan hosszúnak tűnt. Ritkán, pontosabban egy ízben sem tartották be a teljes öt évet. Néhány hónap az 1887. és az 1892., valamint az 1896. és az 1901. évi választások között is hiányzott ehhez. Az általános képviselő-választásokat nyáron kívánták megtartani, de a gyakori előrehozott választásokat inkább télen tartották (1892., 1905.). A neves politikusok képviselősege nem forgott kockán, mert több helyen is indultak, s ha máshol nem, a „nemzetiségi” kerületekben könnyen megszerzték a mandátumot. Törzskerülete kevés képviselőnek volt: Wahrmann Mórnak a pesti Lipótvárosban, Apponyi Albertnek Jászberényben vagy Justh Gyulának Makón.

A pártok és képviselőjelöltjeik választókerületeiket zászlódíszbe öltöztették, emellett plakátokkal borították a falakat, amelyeken elhelyezték választásra hívó soraikat. Híveik kokárdát varrtak kalapjukra. Felcicomázott kocikkal mentek választóikhoz, s jó előre ittak a várt sikerre. Bár a karhatalmi erők kijelölt korteshelyek szerint különválasztották őket, mégis gyakoriak voltak az összetűzések.

A nyílt és censuzos választásokon, az aránytalan összetételű választókerületekben sokszor születhetett váratlan eredmény. Nem volt ritka, hogy csak egy jelölt indult, s „közfelkiáltással” jutott be a parlamentbe; ám ha valaki nem kapta meg a leadott szavazatok többségét, akkor új választásokat kellett tartani. Ez így volt akkor is, ha több jelölt akadt. Az pedig már elég gyakorinak számított, amikor egy-egy jelölt, kormánypárti és ellenzéki egyaránt több kerületben is indult, néha-néha több helyen is megválasztották, s így ő maga dönthetett arról, melyiket fogadja el, illetve kit, melyik párttársát ajánlja a pótválasztásokon, általában a vesztesek közül. A választási törvény szerint a választásra jogosultak száma 1896-ban (Horvátország nélkül) nem érte el az kilencszázetret.⁷ (A lakosság ekkor 15,9 millióra tehető.)

A császár és király ragaszkodott az Osztrák–Magyar Monarchia 1867-ben kialakított formájához, a közös, illetve a közös érdekű ügyek fenntartásához, s ide sorolták a gazdasági közösséget is. A magyar ellenzéki pártok jobbra közjogi alapon szerveződtek, s több ponton a kiegyezési törvények revízióját, módosítását követelték; ámde semmiféle esélyük nem volt az uralkodói akarat megváltoztatására, így nem számíthattak kormányzati pozíciókra még a képviselőházi többség esetleges megszerzésének esetén sem. Jól példázza ezt az ellenzék 1905. januári választási győzelme, amelyet nem követett azonnal új kormányalakítás. Igaz, az uralkodói felségjogok ilyesmit nem is írtak elő, és olyan jogszabály sem létezett, amely ezt valamilyen formában tartalmazta volna. Ahhoz, hogy a győztes koalíció 1906 áprilisában kormányra kerülhessen, előbb be kellett hódolnia, közjogi programját feladnia az 1906. évi áprilisi paktumban. A közjogi követeléseken túl

⁷ Az adatokat 1848-tól kezdődően 1910-ig közli: VARGA Lajos: i. m. 20.

pedig az ellenzék egyetlen irányzatának sem volt más, a Szabadelvű Párttól lényegesen eltérő programja – sem a gazdaságot, sem a társadalmat, sem a szociális kérdések körét érintő ügyekben. Az európai nemzeti államokban ilyen vagy ehhez hasonló közjogi viták nem léteztek. Am egyéb kérdésekben sem voltak például Angliában a whigek és a toryk között lényeges gazdasági, társadalmi, politikai különbségek, s ha voltak (vagy lettek volna), nem érintették a parlamenti váltógazdaság működését. Találóaan írta a századforduló pártviszonyaival foglalkozó jogtörténész Angliáról: „...a két nagy pártot ma már nem valami megcsontosodott ősi pártprogramok dogmái választják el egymástól.” Régi követeléseik megvalósultak vagy feledésbe mentek.⁸

Azt is látni kell, hogy a magyarországi ellenzéki parlamenti pártokban, irányzatokban részben programjaik miatt nem alakulhatott ki kormányképes vezető garnitúra. A legerősebb ellenzéki pártban, a Függetlenségi Pártban emiatt is egymást érték a nehezen követhető válságok, a látványos csoportosulások a kisebb-nagyobb baráti körök között. Több ízben is megesett, hogy több függetlenségi párt is létezett, és a bennük lévő különbségek, feszültségek végül szakadáshoz vezettek, s a csoportok külön pártként indultak az országos képviselő-választásokon is. Ez volt tapasztalható az 1890-es években, főként a véderő- és az egyházpolitikai harcok idején, amikor három pártcsonk is működött. Vagy az 1906-ban hatalomra került koalíció bomlásakor, 1909-ben. Az előbbi időszakban Ugron Gábor, Eötvös Károly, Irányi Dániel, illetve Justh Gyula neve jelzi a párt több részre szakadását, míg 1909-ben Justh Gyulát, Kossuth Ferencet találjuk a függetlenségi pártalakulatok élén. Mellettük azonban a párton kívüli függetlenségiek külön csoportot alkottak. Ide tartozott Károlyi Mihály is.

Aki a parlamenti pártok társadalmi bázisának megírására vállalkozna, szinte lehetetlen feladatot tűzne ki maga elé. A Szabadelvű Párt (1875–1906) esetében még találna ehhez fogódzókat, mert parlamenti képviselőinek személye elárulja, hogy a kiegyezéssel jól járó nagy- és középbirtokosok, a nekilendült magyar nagy- és középpolgárság zöme is támogatóinak számát gyarapította, s a vele egyben-másban vitatkozók sem tartoztak eleve, feltétel nélküli ellenfelei közé.

Az ellenzéki pártok pedig maguk is rendkívül heterogén alakulatok voltak, s egymással is állandó harcban álltak. Legfeljebb a kormányzat, illetve más-más módon és intenzitással a kiegyezés kritikája kapcsolta egybe őket. A közjogi ellenvetéseken túl alig-alig adtak másféle gazdasági, társadalmi, szociális alternatívát. Ráadásul gyakran még a közjogi eltérések sem tapintathatók ki náluk. Egy-egy ellenzéki pártba ezért gyakran inkább csak a személyi szimpátiák vagy a pillanatnyi hangulatok sodorták a politikusokat.

Egészen kivételes eseménynek számít az ellenzéki pártok Tisza István-ellenes akciója, amikor is 1904 novemberében vezetőik megalakították a koa-

⁸ Idézi KÖPECZI DEÁK Albert: *A parlamenti kormányrendszer Magyarországon*. Grill Károly, Budapest, 1912. II. k. 37.

láció vezérlebizottságát.⁹ Kezdetben úgy tűnt, a koalíció pártjait összeköti majd a sokat ígérő koalíciós pártszövetség. Ennek azonban inkább csak látványelemei tűntek fel. A parlamenti „vitarendező bizottság” vagy a „nemzeti ellenállás” főleg az Ady által jellemzett „úri ribillió” képét mutatta a hazai és a nemzetközi közvéleménynek. Ezért hamarosan látványosan össze is omlottak. Az ellenzékre nem tartós győzelem, hanem gyors vereség várt: kormányra kerülésükért sutba dobták több évtizedes programjukat. A „koalíciós kormány” döntő többségét így is a régi, kipróbált, nyílt 67-esek alkották; a Függetlenségi Párt tekintélyes, ismert személyiségének, Justh Gyulának például csak a házelnökség maradt.

A nyugati polgári pártokhoz – jellegét, felépítését, működését, parlamenti szerepét tekintve – leginkább a Szabadelvű Párt hasonlított. Élén általában a miniszterelnök állt. Ő fogta össze a párt képviselőit, a főispánok útján kiszemelte a képviselőjelölteket, irányította a választások lebonyolítását, megfogalmazta az egyes ciklusok legfontosabb teendőit, s az esetleges nagyobb viták eldöntése is rá várt. Mellette megválasztották a párt elnökét is, akinek azonban szűk maradt a hatásköre, jóformán csak a központi, budapesti pártklub programjait állította össze, szerepe voltaképpen a klub igazgatására szűkült; esetleg összegyűjtötte a miniszterelnöknek szánt kéréseket, panaszokat. A megbízatás korlátozottságát jelzi, hogy az elnökcserék nem követték a miniszterelnök-cseréket. Az elnökök jobbra hosszabb ideig maradtak gyenge hatókörű pozícióikban.

A pártnak nem volt valóságos vezetőtestülete sem, ezt inkább a tekintélyen alapuló, általában a miniszterelnök körüli pártemberek helyettesítették. Akadtak olyan átmeneti időszakok is, különösen a Tisza Kálmánt követő 1890-es években, amikor a kormányelnök inkább valamiféle erős protokollfőnöknek számított, mert erős, akarataikat érvényesítő miniszterei voltak; az ilyen miniszterek felhagytak szokványos klubéletükkel, az újságolvasással, kártyázással és hasonlókkal, a napi politika mezejére léptek, s akarataikat rákényszerítették „főnökükre”, a miniszterelnökre is. A Szabadelvű Pártban ezeket a kivételes időket jelzi Szapáry Gyula gróf és Khuen-Héderváry Károly gróf miniszterelnöksége. Ám ekkor sem a választott hivatalos pártelnök hozta a döntéseket – még ha funkciójának értéke növekedett is –, hanem a hatalmat korábban is kézben tartó, irányító törzsasztal: Tisza Kálmán, Szilágyi Dezső, Csáky Albin gróf, Tisza István, s mellettük a szabadelvű párti gazdasági, társadalmi egyesületek, szervezetek vezetői, tisztségviselői: Rubinek Gyula, Ivánka Pál, Károlyi Sándor gróf, Chorin Ferenc és mások.

Az országos pártklub mellett egyes nagyobb városokban is voltak a pártnak gyűlései, összejövetelei, helyiségei, és a választások előkészítése idején a választókerületekben is sor került a kormánypártiak, illetve a hozzá-

⁹ Tagjai: Kossuth Ferenc, Apponyi Albert gróf, Andrássy Gyula gróf, Zichy Nándor gróf, Bánffy Dezső báró.

¹⁰ A Szabadelvű Párt szervezeti szabályzatot is alkotott, de ez voltaképpen nem működött. (Lásd *Az országgyűlési „Szabadelvű Párt-kör” alapszabályai*. Buda-Pest, 1875.)

juk csatlakozók rendszeres megbeszéléseire, majd a képviselőjelöltek programbeszédeire, gyűléseire. Hasonló élnékséget figyelhetünk meg az ellenzék köreiben is.

A korabeli pártok választási pártok voltak. Tagnyilvántartás nem létezett, nem fizettek pártadót, nem létezett szervezeti élet, az időnként választott vezetőtestületek formálisak maradtak.¹⁰ Az elnöki tisztséget, mint láttuk, betöltötték, de a párt vezetői, „vezérei” a Szabadelvű Párt esetében inkább – bár nem mindig és nem kizárólagosan – a miniszterelnökök voltak. Hiszen az egyes törvényjavaslatok kidolgozásánál, elfogadtatásánál, végrehajtásánál a párt képviselőivel ők vagy az illetékes miniszterek tartották a kapcsolatot és biztosították a kormányjavaslatok sikerét, sorsát, egyes esetekben ők okozták kudarcát. Miután azonban több kormányfő a saját képviselőivel sem tudta elfogadtatni a maga kormányzati elképzeléseit, vagy nem tudta tartósan biztosítani az uralkodó támogatását, korán távozásra kényszerült. Ezzel pedig megszűnt a pártban elfoglalt „vezető” helye is.

A pártelnökre valójában csak akkor hárult valamiféle tennivaló, amikor a kormány konfliktusokba keveredett. Ha a szekér zökkenőmentesen haladt, erre a tisztségre nem is volt szükség. Nem véletlen, hogy a pártból, annak szervezetéről, politikai helyéről csak a válságos időkben tanácskozott a teljes képviselőcsoport, bevonva ebbe meghatározó külső támogatóit is. Ilyen sorsdöntő időszaknak számított maga a fúzió, majd az 1878-as év az első tízéves kiegyezési tárgyalásokkal, amihez még a boszniai válság is hozzájárult. Az újabb krízis húsz évig váratott magára, de már nem csupán megrendítette, hanem végül meg is buktatta a korábban sikert sikerre halmozó kormányzatot.

Az elnöki tisztség gyakorlása híven tükrözte a politikai életnek ezt a rapszodikus hullámvásását. Ide sorolhatjuk a fúziót, majd a századforduló politikai megrázkódtatásait, a párt 1905-ös választási vereségét és a belőle eredeztetett 1906. tavaszi önfeloszlatását is. Az 1875. évi fúzió ugyanis nem váltott ki osztatlan lelkesedést az érdekelt két pártban, a Deák-pártban és a balközépben. Ellenkezőleg: szakadások, kiválások egész sorát vonta maga után. A Deák-pártból így kiváltak az egyesülést ellenző nagybirtokos konzervatívok, a balpártból pedig a közös ügyek valamiféle ellenzői, akik vezérükkel ellentétben ragaszkodtak az 1868. évi ellenzéki bihari pontokhoz. A korában elnökké választott Gorove István, Deák régi híve megpróbálta feloldani a feszültségeket. 1875. március 3-án, több mint 300 képviselő jelenlétében a balközéphez tartozó Jókaival együtt sikeresnek tekinthető kísérletet tett erre. Mindketten a fegyelmezett pártegység, s ennek jegyében a szigorú pártfegyelem betartásának szükségességét hangsúlyozták. Végül is elenyészőnek tekinthető a távolmaradók listája, hiszen kevesen mentek Sennyey Pál báró ökonervatív taborába és a balközépből a függetlenségiekhez (Ugron Gábor, Bartha Miklós, Eötvös Károly, később még Mocsáry Lajos is).

Gorove István 1867 után az Andrássy-, majd a Lónyay-kormányban is miniszterséget vállalt. Fiatal korában irodalommal és nemzetgazdasági kér-

désekkel foglalkozott. Részt vett a forradalomban, a kormánnyal együtt ment Debrecenbe és Szegedre is. Emiatt emigrációba kényszerült. 1857-ben amnesztiával tért haza. Az 1861. és az 1865. évi országgyűlésen Deákot követte, s bizalmasának számított. 1874 után, elnöksége idején sürgette a fúziót mint a munka, az alkotás feltételét, és szükségesnek vélte a közmunka lehetőségeinek kiszélesítését, az erdőtvényeket, a tisztviselők választását, az ipar fejlesztését. Élete utolsó éveiben már nagybetegen próbálta az adminisztrációban segíteni Tiszta Kálmánt.

Gorove betegsége, majd 1879. évi lemondása után a Tisza Kálmán-i fénykorban az elnöki tisztség szerepe, fontossága alaposan csökkent: Szontágh Pál és Vizsolyi Arnold Tisza Kálmán feltétlen híve volt ugyan, de széles körű ismertséggel, népszerűséggel, tekintéllyel egyikük sem dicsekedhetett. Az 1880-as évek végén azonban a Szabadelvű Párt újabb, a korábnál mélyebb válságát élte. S miután a „generális” trónja is megingott, elemi erővel tört fel a pártban az igény egy újabb, nagyformátumú elnökre. 1889-ben kézenfekvőnek kínálkozott a kor kivételes tekintélyű, széles körben ismert és becsült, Tisza Kálmán feltétlen hívének számító Podmaniczky Frigyes báró elnökké választása. A Szabadelvű Párt fennállásának második, nehezebb, másfél évtizedes időszaka Podmaniczky Frigyes elnöksége jegyében telt. Ő hívta össze az utolsó, 1906. április 11-i, a párt feloszlását kimondó ülését is.¹¹

1889-ben a már országosan ismert Podmaniczky Frigyes báróban különös szenvedélyek éltek; figyelme, érdeklődése az élet számos jelenségére kiterjedt. Életpályája regénybe illő. Krúdy Gyula tervezte is, hogy megírja a nyughatatlan, állandóan új élményre vágó „Frici báró”, „Budapest vőlegénye” alakját. Már az sem szokványos, amit a reformkori Magyarországon, 1848/49-ben cselekedett, hiszen ott volt a világsi fegyverletételnél, majd az emigráció szinte minden szegletét bejárta, de közben több tudományágban is kiemelkedő ismereteket szerzett, főképpen a közgazdaság, a közgazgatás, a kereskedelem és a közlekedés terén. Vagyis azokban a tudományágakban, amelyekre az újkori Magyarországnak leginkább szüksége volt. Eközben azonban számos művészeti ágnak, korabeli sportágnak és több szenvedélyének is hódolt (a lótenyésztésnek és -versenyzésnek, a vadászatnak, a kártyacsatáknak – később meg a parlamenti választásoknak). Ezáltal pedig sok tekintélyes és „hétköznapi” emberrel is jó kapcsolatba került.¹² A Szabadelvű Párt így jól választott, amikor őt ültette az elnöki székbe. Nagy műveltségű, elegáns, mégis közvetlen, megnyerő stílusú társalgó tehetsége szinte predestinálta a Szabadelvű Párt elnöki tisztségére. Ez a választás Tisza Kálmánnak is megfelelt, hiszen a báró kiemelkedő 48-as múltja mellett elfogadta a kiegyezés alappilléreit is. Vagyis felfogása tökéletesen megfelelt a Tisza Kálmán-i, 1875. évi koncepciónak. (Gazdag iratanyaga

¹¹ *Az Országos Szabadelvű Pártnak 1906. évi febr. hó 20-án tartott értekezlete.* Budapest, 1906.

¹² STEINERT Ágota: Utószó. In: PODMANICZKY Frigyes: *Egy gavallér emlékei.* Helikon Kiadó, Budapest, 1984. 563–582.

pedig jó forrás a Szabadelvű Párt történetének feltárásához.)¹³ Széles körű érdeklődése, sokrétű tevékenysége miatt azonban kevés ideje, energiája maradt elnöki teendőinek ellátására.

Mindennek ellenére „hozta” a tőle várt „formát”. Munkálkodott a párt belső erőinek és a közélet kulcsembereinek összefogásán, s hosszú ideig szinte tálcán vitte őket Tisza Kálmán feltétlen híveinek sorába. És Podmaniczky mindezt szíve szerint, önzetlenül, barátja feltétlen támogatásának jegyében tette. Eközben uralkodóvá lett az, ahogyan ő a pártelnökséget értelmezte: az elnök a párt belső ügyeinek koordinátora, de nem vesz részt a kül- és belpolitika kidolgozásában és végrehajtásában. Tiszttségének ellátása nem is a parlamentre, sokkal inkább a párt reprezentatív fórumaira, klubjainak belső életére, azok megszervezésére szorítkozott. Ilyen módon még a pártban zajló hullámverések, irányzatváltozások sem befolyásolták. A két Tisza miniszterelnöksége idején korlátozták is Podmaniczky tevékenységét. Hiszen ők jól ismerték a párt képviselőit, felkészültségüket, gondolkodásmódjukat, jellemüket vagy éppen jellembeli gyengeségeiket, kapcsolataikat, anyagi helyzetüket, s mindennek ismeretében értettek a nyelvükön, tudták, hogy miképpen köthetik őket magukhoz a pártban lévő irányzatok sűrűjében. Befolyásukat sikerrel érvényesíthették 1890 és 1903 között is, amikor nem vettek részt a végrehajtó hatalom munkájában. Hiszen a párt törzsgárdájára változatlanul nagy befolyásuk maradt, s ezt még a későbbiekben is hasznosították. Így még akkor is a kormányzópárt vezérének voltak tekinthetők, amikor nem töltötték be a miniszterelnöki tisztséget. Ám a két Tisza az 1875 és 1905 közötti 30 évből 17 évig irányította a minisztériumot. Mikszáth több, a pártklubban lévő miniszterelnök-szobrot is felidézett, de a ritkán változó pártelnökök falon függő képei felett könnyedén átsiklott.¹⁴ Az ő írásaiból jól ismerhetjük a Dorottya utcai Lloyd-klub belső életét.

Mikszáth több évtizedes törzshelyén a századfordulóig, pályatársai elvesztéséig, a nagy belpolitikai bonyodalmakig, ami végül a Szabadelvű Párt 1905. évi bukásához vezetett, jól érezte magát. A klub szépen formált oszlopaival, díszítéseivel, harmonikus hangulatával önmagában is vonzó volt, de megtalálta barátait is, ami igazán otthonossá tette számára az ott töltött estéket. Patinás múltja is vonzotta. Korábban az elit bálók színtere volt. 1848-ban a főrendiház több ülését is itt tartotta. A kiegyezés után pedig a Deák-párt bérelte, majd a Szabadelvű Párt vette birtokba. Erkélye a Duna menti nagy térre nyílt, ahová a koronázási dombot emelték. A klub belső kialakítására, új bútorzatának, szőnyegeinek, díszjeinek, szobrainak elhelyezésére később került sor.

Mikszáth – mint kötetekbe gyűjtött írásaiból kitűnik – a mamelukokra, kedvteléseikre, a kártyára, a biliárdra, a szokványos csevegésekre, pletykákra lényegében oda se figyelt (noha alkalmanként írt róluk), a tekintélyes

¹³ PODMANICZKY Frigyes: *Naplótöredékek*. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Quart. Hung. 1297.

¹⁴ MIKSZÁTH Kálmán: *Az én kortársaim*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2004. 22.

írók, tehetséges és nagy tudású politikusok szavait, viselkedését azonban érdekesnek tartotta és feljegyezte. Több kedvence is akadt. Az írók közül Jókai, a politikai vezéregyéniségek közül elsősorban Tisza Kálmán, továbbá Szilágyi Dezső, Tisza Lajos, Bánffy Dezső báró, Széll Kálmán, Baross Gábor, Wekerle Sándor. Miután nehezen barátkozott, és a fiatalabb játékszenvedélyei sem vonzották, róluk alig-alig írt, nemigen figyelt rájuk. Különben is csak a századfordulóig követte írásaiban a Lloyd-klub és a hozzá közel eső István Szálló eseményeit, az ott zajló vitákat, a szellemes, ironikus párbeszédet, csipkelődéseket, amelyekre csak a tekintélyes egyéniségeknek, köztük ő magának volt joga. Úgy tűnik, Tisza Kálmán 1902. évi halála után már elveszítette korábbi, több évtizedes érdeklődését a klub belső élete iránt. De elmaradt onnan – más-más okok miatt – Jókai, Széll Kálmán, Szilágyi Dezső, Darányi Ignác és Bánffy is. Ugyanakkor a párt élete – a nagy parlamenti véderő-fejlesztési viták s az állandósuló obstrukció miatt – elkomorult. A korábbiaknál jóval kevesebben látogatták a klubot, hiszen a színes egyéniségek megfogyatkoztak; a főispánok is ritkábban jártak oda. Mikszáth azonban a pártban bekövetkezett hangulatváltozást nem írta meg. A kedvezőtlen fordulat nyilvánvalóan megváltoztatta kedélyállapotát, korábbi érdeklődése megcsappant az esti klubélet iránt, amihez természetesen az említettek mellett az ő korosodása is hozzájárult. A régi kedélyességből, vidámságból csak a pertu maradt. „A kastélyos főurak mellett már mások is oda jártak, sokféle öltözékben. A kaszinóbeliek mellett másfajta urak is megjelentek, de elkülönülve társalognak egymás közt, főleg az újságírók. De ők is szétrebbennek, ha számottevő vezéregyéniség lép a terembe, mindenki hozzá indul. Még a miniszterek »árnyékait« – befolyásos embereit, bizalmasait – is körülállták, valami hírré várva.”¹⁵

Zömében Mikszáth „nevezte el” az általa kiemelkedő képességűnek tartott politikusokat munkásságuk, netán jellegzetes szokásaik alapján. Így vált Tisza Kálmán széles körben generálissá, Baross Gábor vasemberré, a sima képű, borotválkozó Wekerle Sándor püspökké, az ellentéteket áthidaló, átmenetileg egységet teremtő Széll Kálmán vasalóvá, a vitában mindenkit pozdorjává törő Szilágyi Dezső cséplőgéppé, a szolnok-dobokai önkényeskedéseiről elhíresült főispán, Bánffy Dezső dobokai basává. (Jókait az írók, olvasók – pártszimpátiájuktól függetlenül – író-költőfejedelemnek tartották, Mikszáthot a nagy palóc írónak.) Deákot különösen nagyra értékelte, hiszen tekintélye rendkívüli volt a házban, a kormányban és a klubban. „S ha az öreg Deák – írta Mikszáth – ballábbal kelt fel s összevont szemöldökkel jelent meg esténként a klubban, a kormány megrendültnek érezte magát.”¹⁶ Mikszáth több ízben is méltatta Kossuth és Széchenyi reformkori és 48-as szerepét, a követendő irány azonban Deáké maradt. „Egyes mondasai, megjegyzései kraftausdruckjai – írta róla – a bibliai patriarkák ősből-

¹⁵ Uo. 8.

¹⁶ Uo.

csességeit lehelik. Vannak ezekből olyanok, melyek egymaguk képesek lennének őt halhatatlanná tenni, s melyek messze túlélék fönséges erejű beszédeit, sőt nagy művét, a 67-es kiegyezést is.”¹⁷ Ilyen például az osztrák kormány 1866. évi kétszeri újoncozás elleni érve: „A magyar anyák csak egyszer szülnek egy esztendőben.”

Kortársai közül Tisza Kálmánt tartotta a legtöbbre. Nagy taktikusnak, a kivárás mesterének tekintette, aki képes kivezetni pártját a reménytelennek tűnő helyzetekből is. Ilyennek értékelte az 1876/77. évi kereskedelmi és vámszövetség megújítása körüli feszültségeket, vagy az 1878/79-es boszniai válságból eredő bonyodalmakat. Mindebből nem meggyengülve, hanem mamebukájaira támaszkodva megerősödve került ki: „napiparancsait” szinte 1890-es látványos bukásáig elfogadták. Hívei többnyire őszintén támogatták, hiszen akaratuk szerint cselekedett, s mindent megkaptak tőle, amit kértek. Mások, állásukat féltve, még a jelentéktelennek tűnő ügyekben is félttek szembefordulni vele. Számos eset bizonyította, hogy ez nem is volt tanácsos, mert retorziókkal járhatott. Elődeitől és utódaitól eltérően Tisza Kálmán naponta járt a klubba a hosszú és gyakran fárasztó képviselőházi és a minisztertanácsi ülések után is. Itt újabb konferencián elnökölt vagy meghallgatta a hozzá igyekvő képviselőket, főispánokat, majd az elmaradhatatlan tarokkozás következett. Végül bizalmasával, Csernátony Lajossal vagy a miniszterelnökségi államtitkárral beszélte meg a legsürgősebb kormányzati teendőket. Négyszemközti beszélgetésekre rajtuk kívül csak öccsével, Tisza Lajossal és a befolyásos Falk Miksával volt hajlandó. Joggal tekinthetjük így a Szabadelvű Párt vezetőjének. Ugyanez már nem mondható el elődeiről és utódairól a miniszterelnöki székben. Az őt követő Szapáry Gyula gróf a párt szűk, főleg konzervatív körére támaszkodhatott, Wekerle pedig pénzügyi tehetségével tűnt ki kortársai közül. Pártok felettinek tartotta magát, a pártklubba sem járt el, vagyis formálisan nem is tekintette magát a Szabadelvű Párt vezetőjének. A maga útját járta, reformjavaslatai pedig nemcsak az uralkodó pártban, hanem ellenzéki körökben is nagy vitákat váltottak ki, még szakadásokhoz is vezettek.

A Szabadelvű Párt döntő, meghatározó többsége vezetői mögött állt, és megkönnyítette a sima, csendes kormányváltásokat. A távozók helyét általában a párt nagy tekintélyű vezéregyéniségei pótolták. Akaratukat érvényesíteni is tudták, ritkán hátráltak meg azok elől, akik eltérő véleményen voltak; átmenetileg inkább a „kilépést” választották, illetve más politikai irányzatokkal vagy ritkább esetben más pártokkal keresték a szorosabb együttműködés formáit. Esetenként új párt alakítására is sor került. Innen azonban általában már nem nyílt lehetőségük a visszacsatlakozásra, ezért ezt az utat a századforduló után már presztízszokokból sem választották. Korábban, az 1870-es évek második felében, a „disszidensek” közé sorol-

¹⁷ Uo. 8–9.

hatjuk Sennyey Pált és konzervatív körét, majd Apponyi Albertet. A látványosan távozók sorát pedig Szilágyi Dezső, Bánffy Dezső, Széll Kálmán, Darányi Ignác, Wekerle Sándor, Szerényi József, Károlyi Mihály és mások útja jelzi. Az ide-oda csapódók azonban nagy bizalmat már ritkán kaptak.

A pártelnököknek a 48-as függetlenségi pártokban nagyobb szerep jutott. Bár közülük még akkor sem került ki miniszterelnök, amikor a szabadelvű kormány megbukott. Ennek döntő oka az uralkodó széles körű felségjogaiban rejlik, hiszen a miniszterelnökök megbízása, kinevezése az ő hatáskörébe tartozott. Döntéseiben ugyanakkor az is szerepet játszott, hogy a függetlenségi ellenzék soraiban nemigen akadt olyan politikus, aki a kormányzásra is alkalmas lett volna és a politikai elitben is széles körű támogatást élvezett.

A Deák-párt és a balközép fúziója után a legnagyobb ellenzéki pártként a Függetlenségi Pártot jegyezték. Nevét ugyan folytonosan változtatta, de a „48-as” vagy a „függetlenségi” jelzők együtt vagy külön-külön is megtalálhatók programcímeiben. Az 1868 áprilisában alakult 1848-as Párt vezetői az 1848. évi 3. tc. alapjára helyezkedtek és nemzeti demokratikus elveket vallottak. Vezetői: Madarász József, László Imre, majd Helfy Ignác, Mocsáry Lajos, Irányi Dániel, Eötvös Károly, Justh Gyula és Kossuth Ferenc, végül Károlyi Mihály voltak. Valamennyien országosan ismert politikusok, bár a 48-as, illetve a 67-es elvekről gyakran feltűnően eltérő volt a felfogásuk. A párt programja gyakran változott, módosult, de hosszú ideig változatlan maradt benne a perszónalunióra épített közjogi program, akárcsak a mérsékelt demokratikus jogok kiszélesítésének követelése. A Függetlenségi Párt társadalmi bázisa valamennyi párt közül a legnehezebben kitapintható, hiszen rendkívül vegyes összetételű. Párthierarchiájuk a függetlenségieknek sem volt, követőiket nem regisztrálták, országos gyűléseket, összejöveteleket, konferenciákat meglehetősen rendszertelenül, gyakran klubhelyiségekben rendeztek. Választási gyűléseiket viszont, ahol általában nagyobb tömeg gyűlt össze, tereken, szélesebb utcákban, ritkábban – főleg télen – valamilyen zárt térben tartották.

A polgári kori pártstruktúrákról szólva külön érdemes kitérni Apponyi Albert gróf politikai pályájára.¹⁸ 1872-ben, 26 éves korában már a szentendrei kerület Deák-párti képviselője volt. Olvasottságát, széles körű nyelvismeretét, közgazdasági érdeklődését, szónoki képességeit országszerte elismerték. 1875-ben azonban nem lépett be a Szabadelvű Pártba, hanem ókonzervatív lett. Rövidesen az ókonzervatívokhoz csatlakozott Simonyi Lajos báró, sőt a liberális, „rendkívüli szókészségű” Szilágyi Dezső is. Ez a heterogén összetételű „pártszövetség”, az úgynevezett Egyesült Ellenzék azonban az 1880-as évek közepén felbomlott. Apponyi ellenben megmaradt a konzervatív program mellett. Az Egyesült Ellenzék elnevezés helyébe időközben a Mérsékelt Ellenzék lépett. Majd Apponyi 1892 január első napjaiban új pártot alapított Nemzeti Párt néven, mert indult a még január-

¹⁸ APPONYI Albert: *Emlékirataim. Ötven év. Ifjúkorom – huszonöt év az ellenzéken*. Pantheon, Budapest, 1926.

ban megtartott előrehozott képviselő-választásokon, és feltűnően sok, 61 mandátumot szerzett. A század végén, a nagy egyeztető, Széll Kálmán miniszterelnöksége idején Apponyi visszatért a kormánypártba, és a képviselőház elnöke lett. A Szabadelvű Párt bomlása idején ő is elhagyta a pártot, és rövid időre ismét megalakította a Nemzeti Pártot. Ezután bevonult a Függetlenségi Pártba, és Kossuth Ferenc mellett annak konzervatív szárnyát vezette. Szoros kapcsolatban maradt az 1895-ben alakult Katolikus Néppárttal is, amelyet Zichy Nándor gróf vezetett. Ady Jókai emberének, mesefigurájának nevezte Apponyit.¹⁹

A nehezen kimutatható ideológiai-politikai arculatú pártok mellett a Monarchiában számos kisebb-nagyobb politikai jellegű csoportosulás létezett, amelyek főleg lapok, folyóiratok körül tömörültek vagy szellemi műhelyként működő asztaltársaságok voltak. Párttá ugyan – többségében – nem nyilvánították magukat, de annak több funkcióját is betöltötték: terjesztették eszméiket, segítették egyes ösztársadalmi feladatok kijelölését és megvalósítását. Több ilyen csoport, társaság idővel ideológiai-politikai irányzattá erősödött, és némelyik közülük párttá vált. Ezt a folyamatot rögzítjük a századfordulón alakuló, szerveződő polgári radikálisok vagy a köztársasági eszme befogadói és terjesztői esetében. Vagyis némely pártok megalakulását éppen ezek a szellemi irányzatok készítették elő. Az általános azonban az volt, hogy e csoportoktól-csoportosulásoktól idegen maradt a kötöttségekkel is járó, a pártoktól elválaszthatatlan napi politikai tevékenység. Még azok az egyesületek, szervezetek sem alakultak párttá, amelyeknek erős és jellegzetes politikai programjuk volt (közművelődési egyesületek a nemzetiségek által is lakott területeken). És itt, de külön kell szólni az irodalmi, művészeti társaságokról vagy egyes magas színvonalú folyóiratok körül csoportosult értelmiségekről, mint amilyen a Petőfi Társaság, a Kisfaludy Társaság, a *Nyugat*, Kassák Lajos köre vagy például az Erdélyi Múzeum Egyesület volt.

A kisebb ellenzéki rétegpártokat karakterisztikus egyéniségek hívták életre és halálukig vagy pártjuk széthullásáig, néha-néha betiltásáig vezették. Pártjukat az ő nevükön emlegették. Ide sorolhatók a parasztpártok, valamint néhány polgári párt. Az 1900 márciusában alakult Polgári Demokrata Pártot Vázsonyi Vilmos pártjának, a Magyarországi Független Szocialista Pártot Várkonyi István pártjának, az Újjászervezett Szociáldemokrata Pártot Mezőfi Vilmos pártjának, a Magyarországi Független Szocialista Parasztpártot Áchim L. András pártjának, az Országos 48-as és Függetlenségi Gazdapártot Szabó (Nagyatádi) István pártjának nevezték. Nagy György pártjaként emlegették és üldözték az Országos Köztársasági Pártot.²⁰

A korabeli munkás- és nemzetiségi pártok gyökeresen különböztek a polgári pártoktól. A munkáspártok tagnyilvántartást vezettek, tagjaiktól párt-

¹⁹ Ady Endre: *Publicisztikai írásai. 3. k. 1908–1918.* Budapest, 1977. 328–330. (*Nyugat*, 1911. április 16.)

²⁰ Várkonyi pártja 1897-ben alakult Cegléden, Áchimé 1906-ban Békéscsabán, Szabó Istváné 1909-ben Kaposváron, Nagy Györgyé 1912-ben Budapesten.

adót szedtek, helyi és országos vezetőséget választották, évente pártgyűlést tartottak, programokat, szervezeti szabályzatokat alkottak. Közülük taglétszáma, karaktere, az ország politikai életére kiható tevékenysége miatt kiemelkedik az 1890. december 7-én és 8-án megalakult Magyarországi Szociáldemokrata Párt. Programjában, működésében markánsan kötődött a nyugati szociáldemokrata pártokhoz. Jobbára elzárkózott a magyarországi polgári és nemzetiségi pártoktól, s meghatározóvá vált benne az önálló „proletárpolitika” hirdetése. (Ez a felfogás jelen volt a magyar történetírásban is; például többen kárhoztatták, hogy a szociáldemokrata párt az első világháború előtt részt vett a választójog kiterjesztéséért folyó, több párt által vívott küzdelemben, a Választójogi Szövetségben.)

A századfordulót követő másfél évtizedben Garami Ernő volt a párt meghatározó egyénisége.²¹ Elméleti felkészültségével, a nyugati munkásmozgalom alapos ismeretével, szervezőképességével emelkedett társai fölé. Mindez természetesnek tűnt, pedig a századelőn a szociáldemokrata pártban viszonylag sok volt a távlatos gondolkodó, a szónok, az író-újságíró vagy a kitűnő szervező és pártpolitikus: Weltner Jakab, Buchinger Manó, Bokányi Dezső, Csizmadia Sándor és mások. S noha a párt vezetőségében akadtak, akik egyben-másban eltérő álláspontot fogalmaztak meg, a párt politikájának alappilléreit az első világháború utolsó, befejező szakaszáig elfogadták.

A párt vezetősége a nyugat-európai szociáldemokrata eszmeirányzat vonzókörében élt, és a sajátos magyarországi állapotokat alig-alig érzékelt (nemzeti, nemzetiségi kérdés, agrárkérdés stb.). Mégis ez volt a párt konszolidáltnak tekinthető korszaka, amelyet elméleti, szervezeti egység is jellemez.

A századforduló szociáldemokrata mozgalmának fellendülése természetesen több tényező együttes hatásának eredménye. Közülük is kiemelhetjük a gazdaság és a politika diszharmonióját, hiszen amíg a gazdasági fejlődés a századfordulón sem tört meg, sőt az ipar, a mezőgazdaság, az infrastruktúra gyors ütemben fejlődött, addig a politika megannyi területén a válságjelek egész sora állandósult. Az uralkodó körökben felerősödtek az ellentétek, gyengültek az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetközi pozíciói. Különösen szembetűnt a balkáni feszültség fokozódása, amelybe a nagyhatalmak is egyre inkább bekapcsolódtak. Nem csökkent a tömegmozgalmak hevessége sem, miközben újabb és újabb eszmeirányzatok jelentek meg és erősödtek fel.

A modern nagyipari fejlődés nyomán a századfordulóra a kisiparban foglalkoztatottakkal szemben többségre jutottak a gyárakban, üzemekben dolgozók. Míg a kiegyezés idején az iparban dolgozók létszámát 350 000 körülre tehetjük, 1910-ben csak az iparban dolgozó segédek, munkások és napszámosok létszáma 874 000 volt. Időközben a szakmunkásság soraiban – a külföldről érkező németek mellett – egyre többen lettek a magyarok és

²¹ VARGA Lajos: *Garami Ernő. Politikai életrajz*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1996.

a hazai nemzetiségiek. Ez nemcsak lehetővé tette, hanem sürgette is érdekvédelmi és politikai szervezkedésüket. Lehetővé vált, hogy a magyarországi szakszervezeti és politikai mozgalom megközelítse a nyugati, elsősorban a német és az osztrák szintet. A szakmai-szakszervezeti munkánál könnyebbnek tűnt és egyben több eredményt is ígért a politikai szerveződés. Ugyanis nem tiltották jogszabályok, az ország liberális politikai légköre pedig szinte ösztönözte, segítette az ilyen tevékenységet. Az érdekvédelem azonban a gyárkapuk mögött minduntalan erős ellenállásba ütközött. A nyugati, fejlettebb országokban az erős szakszervezetek közreműködésével már évtizedekkel korábban – politikai pártok, szervezetek híján is – számottevő szociális, köztük munkásjóléti, biztosítási, nyugdíjügyi, munkavédelmi reformok születtek. Nálunk az ipari forradalom megkésettisége és ezáltal az ipari-polgári társadalom és a gyári munkásság gyengesége miatt ezek a munkásvédelmi reformok az 1890-es évekig hiányoztak. A munkásság életviszonyai ezért feltűnően rosszabbak voltak, mint Nyugat-Európában. Hosszabb maradt a munkaidő, egészségtelenek voltak a munkaviszonyok, hiányzott az átfogó betegségi és balesetbiztosítási rendszer. A századfordulótól kezdve ezen igyekeztek javítani a munkásság érdekvédelmi-szakszervezeti, de részben politikai szervezetei is. Ugyanakkor az adott politikai rendszer demokratizálása – elsősorban az általános, egyenlő, titkos választójog törvénybe iktatása útján – nemcsak a munkáspártok, hanem a szakszervezetek feladatai közé is bekerült. A szakszervezetek tagjai egyben szociáldemokrata pártagnak is tekintették magukat. A mozgalomhoz tartozást a pártlap, a *Népszava* (1905-től napilap) előfizetése, olvasása fejezte ki.²²

A dualizmus pártstruktúrájáról írva külön fejezetbe kívánkozik a nemzetiségek politikai szervezeteinek felidézése. Annál is inkább, mert az ország lakosságának a századfordulón mintegy a felét, az 1910. évi népszámlálás szerint 46%-át alkották. A már vázolt választási rendszer – a választójog, a sajátos választási geográfia és az alkalmazott eljárások miatt – a parlamentbe feltűnően kevés képviselőjük került be. Időnként maguk a nemzetiségi szervezetek választották a passzivitást, nem is indultak a képviselő-választásokon. A szociáldemokrata párthoz hasonlóan, szervezeteik, pártjaik kimaradtak a polgári pártstruktúra gyakori szervezeti változásából, átalakulásából. Mindvégig szigorúan önmaguk belső szabályai szerint jártak el, ennek megfelelően alakították programjaikat, tevékenységüket. A magyar pártokkal feltűnően ritkán alakítottak ki akár csak alkalmi szövetségeket is. Az egyes nagyobb létszámú nemzetiségek már a 19. század 60-as éveiben létrehozták önálló pártjaikat, itt azonban csak vázlatosan tekinthetem át őket.

Az abszolutizmus idején a nem magyarok sem tudták érvényesíteni nemzeti követeléseiket, hiszen őket is beolvasztották az egységes, központosított Habsburg Birodalomba. De vegyes érzelmekkel fogadták az abszolu-

²² Lásd *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve* (Főszerk.: VARGA Lajos. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999.) vonatkozó fejezeteit.

tizmus válsága nyomán keletkező új irányzatokat is. Annak ellenére, hogy többen, így Vajda János, Eötvös József, Kemény Zsigmond barátságos hangot ütöttek meg, féltették jogaik érvényesítését az igazgatásban, a kultúrában, az egyházi önkormányzatok biztosításában, az oktatásban, az igazságszolgáltatásban, önazonosságuk érvényesítésében.

A szerb nemzeti kongresszus 1861. április 5-én Karlócán ült össze. (Később alakult meg a Szerb Liberális Nemzeti Párt, majd a Szerb Radikális Párt.) A szlovák nemzeti gyűlés 1861. június 7-én Turócszentmártonban adta ki programját. Középpontjában az említett célkitűzések álltak. Végül a magyarországi (erdélyi) románok programját 1868. február 7-én Pesten tették közzé. Ők már a nemzetiségi törvényjavaslat és az unió ellen is tiltakoztak. Később a Román Nemzeti Párt 1881. május 14-én Nagyszébenben, a Szász Néppárt pedig 1881. június 9-én Brassóban, a Szerb Nemzeti Párt pedig 1884. május 7-én Nagyikindán adott ki új programot.

A Szlovák Nemzeti Párt 1901. április 11-i turócszentmártoni gyűlésén úgy döntött, hogy szakít a saját erejét is gyengítő passzivitással, és meghirdette az aktivitást, vagyis a tevékeny részvételt az országos képviselő-választásokon. A román és szerb nemzeti párt is hamarosan erre az útra lépett.²³ Ám az 1906. évi képviselő-választásokon így is csak 26 mandátumot szereztek.

Az említett nemzetiségi pártoknak csak egy ízben sikerült közös kongresszust összehívni: 1895-ben Budapesten. Itt elvetették a kizárólagos magyar állameszmét, autonómiát követeltek maguknak, felsorolták sérelmeiket, s a megyék határainak számukra kedvező módosítását követelték, hogy sikeresebben szerepelhessenek a parlamenti választásokon, és a megyei-területi önkormányzatokban jobban érvényesíthessék érdekeiket.

²³ PAJKOSSY Gábor (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Szöveggyűjtemény. Osiris, Budapest, 2003. 414–417., 423–430., 498–499., 645–646., 663–664., 753.